УДК 902/904

ПЛІНФА З СЮЖЭТНАЙ ВЫЯВАЙ З ЗАМКАВАЙ ГАРЫ Ў ГРОДНА

Касюк А. Ф.
Установа культуры
"Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей"
(г. Гродна, Рэспубліка Беларусь)

Анатацыя. У артыкуле разгледжаны ўнікальны прадмет – фрагмент плінфы з сюжэтнай выявай, якая была знойдзена на Замкавай гары ў Гродна. Асноўным элементам з'яўляецца заамарфная фігура, па абодва бакі ад якой размешчаны расліна і яшчэ адна фігура. Падчас археалагічных даследаванняў Замкавай гары былі выяўлены плінфы з геаметрычным арнаментам, кірылічным надпісам. Знаходка цэглы з сюжэтнай выявай дапаўняе рад артэфактаў такога тыпу і з'яўляецца ўзорам мастацтва нашых продкаў.

Ключавыя словы: плінфа, выява, XII ст., Замкавая гара, Гродна.

Summary. The article presents a unique item – a fragment of a plinth with a plot image, which was found on Zamkavaja hara in Hrodna. The main element is a zoomorphic figure, on either side of which there is a plant and another figure. During archaeological research on Zamkavaja hara, plinths with geometric ornaments and Cyrillic inscriptions were discovered. The discovery of a brick with a plot image complements a number of artifacts of this type and is an example of the art of our ancestors.

Key words: Plinth, picture, 12th century, Zamkavaja hara, Hrodna.

Гродна з'яўляецца адным са старэйшых гарадоў Беларусі, у пачатку XII ст. – канцы XIV ст. быў цэнтрам Горадзенскага княства. У старажытнарускі перыяд тут, як у Полацку, Тураве, Віцебску, Навагрудку, узводзіліся мураваныя пабудовы з выкарыстаннем адмысловай цэглы – плінфы. На дзядзінцы ў Гродна ў XII ст. існавалі Ніжняя царква, церам (хорам), абарончыя сцены. На пасадзе размяшчаліся Барысаглебская (Каложская) царква, Прачысценская царква [4, с. 38-45; 5, с. 18-21]. У XX ст. на Замкавай гары ў Гродна быў знойдзены фрагмент плінфы з незвычайнай сюжэтнай выявай. Мэтай прадстаўленага артыкула з'яўляецца аналіз асноўных характарыстык дадзенага артэфакта.

Плінфа (ад грэч. plinthos – цагліна) – шырокая і плоская абпаленая цэгла. Для яе характэрна квадратная (пазней прамавугольная) форма і невялікая (да 4–5 см) таўшчыня. Для архітэктурных дэталяў (пілястры, лапаткі) выкарыстоўвалі паўкруглую і трапецападобную плінфу. Выраблялі плінфу ў спецыяльных формах з драўляным дном ці без яго. Каб пазначыць сваю прадукцыю, цагельнікі выразалі ў бакавых сценках і на дне драўляных формаў знакі. Полацкая і віцебская плінфа мела знакі на тычках і адным з шырокіх бакоў, гродзенская – толькі на тарцах. Знакі на плінфе мелі выгляд літар, крыжыкаў, трызубцаў, стрэлак [6].

Плінфа з сюжэтнай выявай, якая паходзіць з Замкавай гары ў Гродна, мае наступныя памеры: яе шырыня складае 19,2 см, таўшчыня 3,8–4,5 см, максімальная захаваўшаяся даўжыня – 10 см (мал. 1). Зыходзячы з дадзеных метрычных паказчыкаў, верагодна, яна мела прамавугольную форму. Верхняя пасцель (шырокі бок плінфы, які падчас яе вытворчасці ў форме знаходзіўся зверху), увагнутая.

На верхняй пасцелі плінфы па сырой паверхні прыстасаваннем з цвёрдай асновай была нанесена выява, якая ўяўляе сабой сюжэтную кампазіцыю з заамарфнай істотай у цэнтры. Асноўнай фігурай з'яўляецца птушка (ёсць клюў (?)) ці іншая жывёла (ёсць вушы). Яе акруглая галава размешчана ў профіль. Вока мае акруглую форму з кропкай у цэнтры. Цела адлюстравана ў выглядзе трохвугольніка (?), утворанага падвойнымі лініямі, якія разыходзяцца ад узроўню шыі істоты. Бліжэй да ніжняй часткі цела (тут знаходзіцца край фрагмента плінфы) у абодва бакі ад яе ідуць дугападобныя лініі, на якіх маюцца штрышкі (лісце ці іголка (?), пер'е (?)). Цела істоты і лініі ў ніжняй частцы ўпрыгожаны наколамі акруглай (пераважна) і кроплепадобнай формаў. Дыяметр наколаў – 1–2 мм. Шырыня ліній, якія ўтвараюць фігуру – таксама 1–2 мм.

З левага боку ад істоты змешчана выява расліны, верагодна – дрэва (?). Яе характарызуюць ствол з галінкамі, на якіх штрышкамі паказаны лісце ці іголка. Расліна знаходзіцца на ўмоўным пагорку, адлюстраваным дзвюма лініямі, якія сыходзяцца пад тупым вуглом.

З правага боку ад істоты змешчана яшчэ адна фігура, якая зроблена пры дапамозе плаўных ліній. Магчыма, гэта вельмі схематычная выява жывёлы (каня (?)). Прыкладна ў цэнтральнай частцы па даўжыні яе перасякае прамая лінія, якая ідзе ад краю пліфы і сканчваецца ў вобласці фігуры. Паміж гэтым элементам і заамарфнай істотай аўтар выявы (?) правёў па сырой паверхні пальцам, у выніку чаго застаўся след умоўна ў выглядзе літары L. Сляды вапнавай рошчыны на паверхні плінфы ўказваюць на тое, што яна была выкарыстана пры будаўніцтве.

Абставіны, пры якіх была знойдзена плінфа з выявай, а таксама месца яе выяўлення, нам, нажаль, невядомыя. Арыентуючыся на наяўныя метрычныя паказчыкі – шырыню 19,2 см і таўшчыню 3,8–4,5 см, можна выказаць меркаванне, што яна паходзіць з канструкцыі церама, пры будаўніцтве якога выкарыстоўвалася плінфа памерамі 4–5 х 18–20 х 29,5–31 см. Напрыклад, узвядзенне Ніжняй царквы вялося з цэглы з сярэднімі памерамі 25–26,5 х 15 х 3,5–4 см, а абарончых сцен – 27–29 х 16,5–18 х 3,5–4,5 см [5, с. 18–21].

Што ў агульным датычыцца выяваў на плінфе, то даследчыкі адзначаюць эпізадычнасць іх з'яўлення, якая ўказвае на тое, што ў працэсе вырабу цаглін і пры будаўніцтве яны не адыгрывалі ніякай ролі, а хутчэй былі вынікамі фантазіі майстроў, і сёння могуць разглядацца як узоры народнага мастацтва [7, с. 31–32]. Адными з найбольш вядомых прыкладаў такіх узораў, выяўленых на тэрыторыі Беларусі, з'яўляюцца плінфы з Полацка. У 2017 г падчас археолага-рэстаўрацыйных работ на тэрыторыі Спаса-Ефрасіннеўскага манастыра на плінфе канца XI – пачатку XII стст., якая была часткай старажытнай пабудовы, быў знойдзены фрагмент будаўнічага чарцяжа мяжы XI–XII стст., як мяркуецца, самога храма-пахавальні. У 2020 г. падчас раскопак паўночнай галерэі Спаса-Праабражэнскага храма былі знойдзены два фрагменты адной плінфы з выявай двух музыкаў (гусляроў) на пасцелі [3].

Падчас правядзення археалагічных даследаванняў на Замкавай гары ў Гродна ў 1940-х гг. былі знойдзены дзве плінфы з нанесенымі на паверхню выявамі: эскізам складанага плеценага арнамента і часткай нейкага "чарцяжа" [2, с. 125–126, рис. 63: 2]. У 2017 г. пад кіраўніцтвам Н. А. Кізюкевіч на месцы "Мернай ізбы" былі даследаваны рэшткі жылой пабудовы апошняй чвэрці XIV ст. Печ гэтай пабудовы была ўзведзена з другасным выкарыстаннем плінфы XII ст., а на адной з цаглін быў змешчаны надпіс – цытата з Псалма 45: 6, якая павінна была абараніць пабудову (верагодна, Ніжнюю царкву) ад разбурэння, выкліканага прыроднымі катаклізмамі [1]. Таксама з раскопак на Замкавай гары паходзіць плінфа трапецыяпадобнай формы з геаметрычным арнаментам. Плінфа з сюжэтнай выявай з'яўляецца першай знаходкай такога роду і дапаўняе гарадзенскую калекцыю.

Плінфа з сюжэтнай выявай, знойдзеная на Замкавай гары ў Гродна, з'яўляецца ўнікальным прыкладам вобразнага мыслення і мастацтва людзей старажытнарускага перыяду. Падобныя знаходкі на тэрыторыі Беларусі пакуль былі вядомыя толькі з Полацка. Такія артэфакты дапамагаюць нам сёння лепей зразумець, як уяўлялі сабе навакольны свет нашыя продкі 900 гадоў таму.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Виноградов, А. Ю., Гиппиус А. А., Кизюкевич Н. А. Надпись на плинфе из Гродно (Пс 45: 6) в контексте византийско-русских эпиграфических связей // Slovene. 2020. – Vol. 9, № 1. – С. 412–422.
2. Воронин, Н. Н. Древнее Гродно (по материалам археологических раскопок 1932–1949 гг.) / Н. Н. Воронин // Материалы и исследования по археологии СССР; № 41. Материалы и исследования по археологии древнерусских городов ; Т. 3. – 1954. – 240 с.
3. Коц, А. Л. Музычная культура Полацка XI-XIX стст. (па матэрыялах археалагічных раскопак) / А. Л. Коц // Вестн. Полоцкого гос. Ун-та. Сер. А, Гум. науки. – 2022. – № 1. – С. 21–25.
4. Трусаў, А. А. Старонкі мураванай кнігі / А. А. Трусаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 191 с.
5. Трусаў, А. А. Стары замак у Гродна XI–XVIII стст. Гісторыка-археалагічны нарыс / А. А. Трусаў, В. Е. Собаль, Н. І. Здановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 155 с.
6. Трусаў А. А. Плінфа / А. А. Трусаў // // Археалогія Беларусі : энцыклапедыя. У 2 т. Т. 2. Л-Я / рэдкал. : Т. У. Вялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2011. – С. 193–194.
7. Раппопорт, П. А. Строительное производство Древней Руси (X–XIII вв.) / П. А. Рапапорт. – СПб. : Наука, 1994. – 158, [2] с., [1] л.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А. А. Кулешова

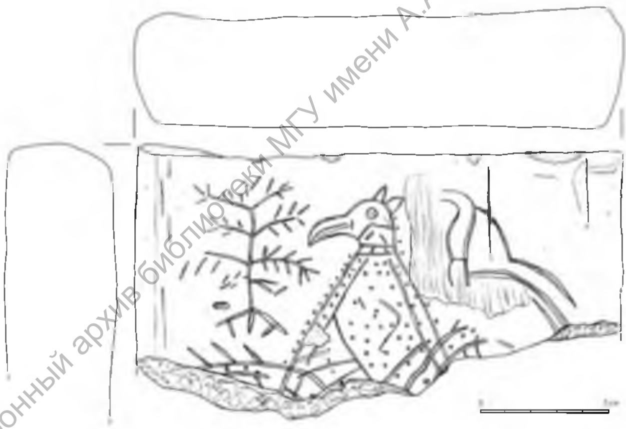

Мал. 1. Плінфа з сюжэтнай выявай з Замкавай гары ў Гродна.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова